

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.3.14>

СЕНИЧ Ю.Я.

**ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА: МЕХАНІЗМИ
ВЗАЄМОДІЇ І ВПЛИВУ НА ДЕМОКРАТИЧНІ ІНСТИТУТИ****CIVIL SOCIETY AND LEGAL CULTURE: MECHANISMS OF INTERACTION
AND INFLUENCE ON DEMOCRATIC INSTITUTIONS**

Мета. Метою роботи є з'ясувати роль правової культури та громадянського суспільства як чинників ефективності демократичних інститутів і визначити механізми їхньої взаємодії. **Методика** дослідження базується на всебічному аналізі та систематизації науково-теоретичних підходів із подальшим формулюванням узагальнених висновків та виробленням рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності взаємодії правової культури, громадянського суспільства та демократичних інститутів. **Результати.** Обґрунтовано, що рівень правосвідомості та активність громадянського суспільства безпосередньо впливають на дієвість правових норм; виокремлено пізнавально-освітній, регулятивно-контрольний, нормативно-ціннісний, комунікативний та прогностичний механізми їхнього впливу на демократичні інститути. Доведено, що саме через ці механізми формується баланс між державою та суспільством, забезпечується легітимність демократичних процедур, зміцнюється довіра до інституцій влади та створюються передумови для сталого розвитку правової системи й утвердження верховенства права. **Наукова новизна** полягає у комплексному підході до аналізу функцій правової культури й громадянського суспільства як взаємодоповнюючих чинників, що визначають легітимність та ефективність правової системи, а також у пропозиції розглядати їхню взаємодію як ключовий критерій стійкості демократичного розвитку. **Практична значимість** полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення правотворчої та правозастосовної діяльності, розвитку ефективних механізмів громадського контролю, формування правової культури та підвищення рівня правосвідомості громадян. Запропоновані висновки та рекомендації можуть стати основою для впровадження програм правової освіти, удосконалення електронних інструментів демократії, а також для зміцнення довіри до демократичних інститутів і забезпечення їх стійкого функціонування.

Ключові слова: правосвідомість, правова культура, громадянське суспільство, демократичні інститути, ефективність правових норм, механізми взаємодії, верховенство права.

Purpose. The aim of the work is to clarify the role of legal culture and civil society as factors of the effectiveness of democratic institutions and to determine the mechanisms of their interaction. **Methodology** the study is based on a comprehensive analysis and systematization of scientific and theoretical approaches with the subsequent formulation of generalized conclusions and the development of recommendations aimed at increasing the effectiveness of the interaction of legal culture, civil society and democratic institutions. **Results.** It is substantiated that the level of legal awareness and the activity of civil society directly affect the effectiveness of legal norms; the cognitive-educational, regulatory-control, normative-value, communicative and prognostic mechanisms of their influence on democratic institutions are distinguished. It is proved that it is through these mechanisms that the balance between the state and society is formed, the legitimacy of democratic procedures is ensured, trust in government

institutions is strengthened and the prerequisites for the sustainable development of the legal system and the establishment of the rule of law are created. **Originality** consists in a comprehensive approach to the analysis of the functions of legal culture and civil society as complementary factors that determine the legitimacy and effectiveness of the legal system, as well as in the proposal to consider their interaction as a key criterion for the sustainability of democratic development. **Practical significance** is that the results of the study can be used to improve law-making and law-enforcement activities, develop effective mechanisms of public control, form a legal culture and increase the level of legal awareness of citizens. The proposed conclusions and recommendations can become the basis for the implementation of legal education programs, improve electronic tools of democracy, as well as for strengthening trust in democratic institutions and ensuring their sustainable functioning.

Key words: *legal awareness, legal culture, civil society, democratic institutions, effectiveness of legal norms, mechanisms of interaction, rule of law.*

Постановка проблеми. Проблема ефективності функціонування демократичних інститутів безпосередньо пов'язана з рівнем розвитку правової культури та зрілістю громадянського суспільства. Попри формальне закріплення принципів народовладдя й верховенства права, їхня практична реалізація можлива лише за умови активної взаємодії держави та суспільства, довіри до правових норм і готовності громадян брати участь у контролі за владою та формуванні публічного інтересу. Недостатній розвиток правової культури та слабкість інститутів громадянського суспільства створюють ризик декларативності правових норм і підривають легітимність демократичних процесів, що актуалізує потребу дослідження механізмів їх взаємодії та впливу на демократичні інститути.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологічною основою написання цієї статті стали наукові напрацювання Т.А. Коляди, М.В. Балагури, М.М. Книгницького, О.С. Лютюк та інших дослідників, які у своїх працях у різних аспектах розглядали проблематику взаємодії громадянського суспільства, правової культури та демократичних інститутів, що дало змогу сформулювати комплексне бачення теми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Демократичні інститути виступають не лише складовими політичної організації держави, а й важливими елементами правової системи. Вони формують механізми створення правових норм, визначають особливості правозастосування та впливають на розвиток правової культури. Саме завдяки їх функціонуванню забезпечується дотримання конституційної законності й утвердження принципу верховенства права [1].

Водночас ефективність демократичних інститутів неможлива без активної взаємодії з громадянським суспільством. У «Великій українській юридичній енциклопедії» [2, с. 15-16; 3, с. 166-170] громадянське суспільство визначається як складне, багатовимірне явище, що не зводиться лише до набору інститутів чи організацій, а відображає цілу систему соціальних зв'язків та відносин. Його ядром є сукупність рівноправних індивідів і недержавних об'єднань, які діють у специфічній сфері суспільного життя, спрямованій на формування та реалізацію публічного інтересу. Це означає, що громадянське суспільство – не пасивна структура, а активний простір, де індивіди і групи формують колективну волю, впливають на порядок денний і захищають свої права.

Разом із тим підкреслюється, що громадянське суспільство – це історичний тип якісного розвитку людства, результат тривалих процесів становлення свободи особи, утвердження прав людини та формування ціннісного ставлення до них. У цьому сенсі воно є своєрідним «простором свободи», де кожна людина може реалізувати власні права та свободи поза межами прямого державного контролю, але водночас у межах демократичних цінностей.

Особливе значення надається добровільним і самоврядним інституціям – саме вони забезпечують баланс приватних і колективних інтересів, створюють механізми солідарності та водночас здатні контролювати державну владу, протидіяти їй можливим зловживанням. У цьому сенсі громадянське суспільство виступає «противагою» державі, але не для руйнування, а для збереження демократичної рівноваги та обмеження монополії влади.

У ширшому розумінні громадянське суспільство [2, с. 15-16; 3, с. 166-170] трактується як цілісна система економічних, політичних, духовних та ідеологічних відносин, яка формує соціальну основу для демократії. У межах цієї системи функціонують незалежні від держави правові інститути, які взаємодіють із нею на принципах партнерства, взаємної відповідальності та

верховенства права. Така взаємодія створює умови для самовираження громадян, забезпечення рівних можливостей, розвитку правової культури та стійкого демократичного розвитку. Тому, можемо відзначити, що у сучасному розумінні громадянське суспільство виступає посередником між державою та особою, що не лише віддзеркалює суспільні цінності, а й активно формує їх, зміцнює правову культуру й легітимність демократичних інститутів.

Як слушно зазначає Т.А. Коляда, правова культура є відображенням якісного стану правового життя суспільства, що визначається рівнем розвитку всієї правової системи. Вона включає зрілість правосвідомості, рівень розвитку юридичної науки, якість законодавчої бази та практики її застосування, стан законності й правопорядку, ефективність правової освіти, а також реальний ступінь гарантованості прав і свобод людини [4]. У цьому контексті правова культура постає інтегральним індикатором ефективності функціонування правових норм і демократичних інститутів, оскільки саме через неї виявляється, наскільки суспільство сприймає, підтримує та готове реалізовувати систему права.

На нашу думку, важливим є те, що правова культура не лише фіксує досягнутий рівень розвитку правової системи, а й визначає потенціал її подальшої еволюції. Вона виконує функцію своєрідного «мосту» між правотворчістю та практикою правозастосування, адже без сформованої культури дотримання закону навіть найкраще виписані норми ризикують залишитися декларативними. Саме тому рівень правової культури можна вважати критерієм не тільки ефективності правового регулювання, а й загальної зрілості демократичного суспільства.

У своєму дослідженні М.М. Книгницький наголошує, що правова культура виконує низку важливих функцій у суспільстві: пізнавальну, регулятивну, нормативно-ціннісну, комунікативну та прогностичну [5].

Пізнавальна функція правової культури полягає в тому, що вона забезпечує розуміння сутності правових норм, принципів і процесів. Завдяки цьому громадяни здобувають знання про свої права й обов'язки, а також про механізми здійснення правосуддя. У контексті формування правової свідомості ця функція є фундаментальною, адже саме знання стає передумовою для усвідомленого дотримання закону та відповідальної громадянської поведінки, що створює основу для зрілого громадянського суспільства.

Регулятивна функція виявляється у встановленні правил і норм поведінки, що регулюють взаємовідносини між людьми та державними інституціями. Дотримання правопорядку, законності та справедливих правил створює стабільне й упорядковане середовище. Це безпосередньо впливає на ефективність демократичних інститутів, адже лише за умови правового порядку можливе реальне функціонування принципів народовладдя та верховенства права, які є базовими для конституційного ладу.

Нормативно-ціннісна функція пов'язана з формуванням у суспільстві системи правових і моральних орієнтирів. Такі цінності, як справедливість, рівність, повага до прав людини, зміцнюють легітимність права та правових інститутів. У демократичному суспільстві вони стають підґрунтям для ухвалення законів і визначають їхню інтерпретацію, що безпосередньо впливає на якість правотворчості, довіру громадян до держави й готовність добровільно виконувати норми права.

Комунікативна функція полягає у створенні спільного правового простору, який забезпечує взаєморозуміння між громадянами, органами правопорядку й судовою системою. Це своєрідна «мова права», яка дозволяє налагоджувати діалог між владою і суспільством, вирішувати конфлікти та підвищувати легітимність правового порядку. У цьому аспекті правова культура виступає ключовим чинником розвитку громадянського суспільства, адже саме вона формує довіру до державних інституцій і демократичних процедур.

Прогностична функція спрямована на передбачення можливих наслідків правових рішень. Вона допомагає оцінювати ефективність правової політики, уникати потенційних помилок і розробляти механізми раціонального управління. Для демократичної держави ця функція є надзвичайно важливою, оскільки дозволяє враховувати суспільні очікування, адаптувати законодавство до нових викликів та прогнозувати вплив норм права на формування правосвідомості. У результаті вона стає одним із інструментів забезпечення сталого розвитку та легітимності правової системи.

Таким чином, правова культура постає не лише як статичний показник рівня правового життя, а як динамічний фактор, що формує правосвідомість, визначає ефективність правового регулювання та безпосередньо впливає на розвиток демократичних інститутів. Її функції в комплексі створюють основу для гармонізації суспільних цінностей із правовими нормами, забезпечуючи сталий демократичний розвиток.

О.С. Лотюк виокремлює низку ключових функцій громадянського суспільства, що мають особливе значення для сучасних умов України. До них належать: участь у правотворчій (нормотворчій) діяльності; контроль за діяльністю органів державної влади; участь у здійсненні державної політичної влади; підтримка або протидія політичному курсу держави; виховна, освітня, соціальна, медична й екологічна функції; профілактика правопорушень; правова активність у реалізації та захисті прав і свобод громадян [6].

Участь у правотворчій діяльності означає, що громадські інститути можуть приймати внутрішні нормативні акти, які регламентують їхню організацію, цілі, завдання та взаємодію з органами державної влади. Водночас така діяльність має здійснюватися виключно в межах Конституції України, не суперечити їй і сприяти розвитку правового середовища. Це сприяє формуванню у громадян почуття причетності до процесу творення права, що підвищує рівень їх правосвідомості та відповідальності за дотримання встановлених норм.

Контрольна функція передбачає громадський нагляд за владними структурами. Хоча сьогодні цей механізм недостатньо розвинений, перспективними є форми журналістських і депутатських розслідувань, що забезпечують прозорість влади. У розвинених демократіях саме громадський контроль є одним із найефективніших інструментів запобігання зловживанням та підвищення довіри до держави. На мою думку, розвиток незалежних ЗМІ, розширення інструментів електронної демократії та забезпечення доступу до публічної інформації можуть стати дієвими механізмами втілення цієї функції в Україні.

Участь у здійсненні державної влади реалізується через вибори, референдуми та інші форми безпосередньої демократії. Водночас підтримка або протидія політичному курсу відображається в акціях громадської згоди чи протесту, а також у формах громадянської непокорності, що виступають важливим індикатором зрілості правосвідомості. Це дозволяє не лише легітимізувати владу, а й коригувати її політику відповідно до суспільних очікувань.

Соціально-освітні функції охоплюють діяльність у сфері виховання, освіти та підвищення кваліфікації, а також створення недержавних навчальних і медичних закладів. Вони сприяють формуванню правової культури, підготовці компетентних учасників громадського життя та забезпеченню належного рівня охорони здоров'я і соціального захисту населення. Особливо важливою є роль громадянського суспільства у впровадженні програм правової освіти й інформування, адже саме вони допомагають формувати критичне мислення та готовність відстоювати свої права.

Екологічна функція проявляється у співпраці громадських організацій із державою та міжнародними структурами щодо захисту довкілля, створення екологічних фондів і впровадження програм сталого розвитку. Це не лише захищає природу, а й сприяє формуванню у громадян відповідальності як складової їх правової та соціальної культури.

Функція взаємного стримування від правопорушень реалізується через діяльність добровільних об'єднань і народних дружин, що здійснюють профілактику злочинності та підтримку громадського порядку. Вона демонструє, що громадянське суспільство може активно долучатися до забезпечення безпеки, підвищуючи рівень правової активності населення.

Правова активність у реалізації та захисті прав і свобод включає створення правозахисних організацій, подання колективних і індивідуальних звернень до органів влади та місцевого самоврядування. Ця функція напряму формує правосвідомість громадян і зміцнює культуру законності, адже навчає суспільство не лише знати свої права, а й активно відстоювати їх.

Вважаємо, сукупність цих функцій демонструє, що громадянське суспільство виступає не тільки соціальним партнером держави, а й каталізатором розвитку правової культури. Воно формує у громадян почуття відповідальності, довіри до демократичних інститутів та готовність брати участь у правовому житті країни. Саме від рівня зрілості громадянського суспільства залежить, наскільки ефективно будуть працювати правові норми й наскільки стійкою буде українська демократія.

На основі проведеного аналізу функцій правової культури та громадянського суспільства можна виокремити основні механізми їхньої взаємодії і впливу на демократичні інститути. По-перше, пізнавально-освітній механізм забезпечує формування правових знань і свідомості громадян: завдяки правовій освіті та діяльності громадських організацій суспільство отримує належний рівень обізнаності, що стає передумовою відповідальної громадянської поведінки та реального функціонування демократії. По-друге, регулятивно-контрольний механізм створює баланс між владою і суспільством, адже правова культура задає стандарти правомірної поведінки, тоді як громадянське суспільство здійснює контроль за дотриманням цих стандартів з боку

державних інституцій, запобігаючи зловживанням та сприяючи прозорості управління. По-третє, нормативно-ціннісний механізм ґрунтується на інтеграції у суспільну свідомість цінностей справедливості, рівності та поваги до прав людини, що підкріплюється діяльністю громадянських об'єднань, які формують суспільний запит на морально виправдані закони і політичні рішення. По-четверте, комунікативний механізм реалізується через діалог між владою та громадянами, який стає можливим завдяки спільному правовому простору й інструментам громадської участі – петиціям, громадським слуханням, публічним консультаціям, медіа. Нарешті, прогностично-стратегічний механізм дозволяє передбачати наслідки правових рішень, адаптувати їх до суспільних потреб і уникати конфліктів завдяки участі громадянського суспільства у виробленні державної політики.

Висновки. Отож, відзначаємо, що демократичні інститути та громадянське суспільство перебувають у тісному взаємозв'язку, адже саме їхня взаємодія забезпечує реальне функціонування принципів верховенства права і конституційної законності. Демократичні інститути формують механізми правотворчості та правозастосування, однак їх ефективність безпосередньо залежить від рівня активності та зрілості громадянського суспільства.

Громадянське суспільство, як складне і багатовимірне явище, виконує не лише функції контролю й участі у владі, але й відіграє виховну, освітню, соціальну та ціннісно-орієнтаційну роль. Воно виступає посередником між державою та індивідом, забезпечуючи баланс між приватними й суспільними інтересами, стримування влади від зловживань і водночас підтримку її демократичних засад.

Правова культура в цьому контексті постає інтегральним показником ефективності правової системи. Вона формує правосвідомість, сприяє дотриманню законності та підвищує довіру до демократичних інститутів. Саме її функції – пізнавальна, регулятивна, ціннісна, комунікативна та прогностична – створюють підґрунтя для гармонізації правових норм і суспільних цінностей.

Отже, у сучасних умовах правова культура і громадянське суспільство виступають ключовими чинниками зміцнення демократії. Їхня взаємодія не лише підвищує ефективність правового регулювання, але й забезпечує стабільність суспільних відносин, легітимність державної влади та поступовий розвиток України як демократичної, правової держави.

Список використаних джерел:

1. Балагура М. В. Ознаки та характеристики демократичних інститутів у правовій системі сучасної держави. *Право і суспільство*. 2024. № 5. С. 492-497. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.72>.
2. Громадянське суспільство та правова держава: виклики сьогодення: монографія / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Л. Ф. Купіної, В. І. Шакуна. Київ : Алерта, 2023. 304 с.
3. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 2: Філософія права / редкол. С. М. Максимов та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017.
4. Коляда Т. А. Правова культура як чинник формування особистості. DOI: <http://eprints.kname.edu.ua/31788/1/21.pdf>.
5. Книгницький М. М. Особливості правової культури та правозастосування. *Держава та регіони. Серія: Право*, 2022, № 2 (66). С. 216-220. DOI: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2022/35.pdf.
6. Лотюк О. С. До проблеми розуміння функцій громадянського суспільства. *Право і громадянське суспільство*. №2(3). 2013. DOI: [Lotiuk_2013-2.pdf](http://lotiuk_2013-2.pdf).

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 29.09.2025.